

יחידה שנייה

"מעולם לא היה לי עצוב כל כך כמו היום בשעת התפילה"

צעדים נגד היהודים בראשית השואה

מטרת היחידה

ביחידה הקודמת למדנו על עולמם של הילדים לפני המלחמה ועל תגובותיהם לראשית המלחמה שמוטטה את ילדותם והחישה את תהליך התבגרותם. בשני השיעורים הבאים נתמקד בכמה צעדים אנטי-יהודיים בראשית השואה ובתגובות הילדים לפגיעה בהם, במשפחותיהם ובקהילותיהם.

שיעור ראשון

"הכול אסור לנו"

גזרות השלטון הגרמני נגד היהודים

חלק א: גזרת עבודות הכפייה

חלק ב: הרס וחילול של בתי כנסת

שזוגת כפייה: יהודים נאלצים לחפור זווה, ורשה, פולין

שיעור שני

"למה מסמנים אותנו? למה כל כך משפילים אותנו?"

גזרת אות הקלון

פעילות סיכום

שיעור ראשון

"הכול אסור לנו"

גזרות השלטון הגרמני נגד היהודים

פזרו בחלל הכיתה כרזות עם תצלומים מחיי היהודים בין שתי מלחמות העולם. חלקו את הכיתה לקבוצות עבודה בנות ארבעה תלמידים, וחלקו לכל קבוצה רשימת גזרות.

הנחיה לתלמידים: עיינו ברשימת הגזרות והתבוננו בתצלומים. מה במציאות החיים המתוארת בתמונות עתיד להשתנות בעקבות הגזרות?

גזרות על היהודים בראשית הכיבוש הנאצי בוורשה

- אסור ליהודים לסחור בבדים.
- עוצר [=איסור לצאת מחוץ לבתים] מוטל על כל יהודי וורשה מחמש אחר הצהריים ועד שמונה בבוקר.

- כל יהודי מגיל שנים עשרה חייב לענוד סרט בד לבן ועליו מגן דוד בצבע כחול.
- על כל חנויות היהודים יש להדביק מגן דוד בולט.
- כל בתי הספר ומוסדות החינוך היהודיים ייסגרו.
- כל יהודי מגיל שנים עשרה עד שישים מחויב לצאת לעבודות כפייה.
- כל בתי הכנסת ובתי התפילה בוורשה ייסגרו.
- אסור ליהודים לנסוע ברכבות בין הערים בפולין.
- אסור ליהודים לפתוח חנויות ספרים.
- אסור ליהודים להיכנס לפארקים ציבוריים ולשבת על ספסלים ציבוריים.
- אסור ליהודים ללכת ברחובות מסוימים במרכז ורשה.
- אסור ליהודים להיות בעלי מאפיות וחנויות לממכר לחם.
- אסור ליהודים להיות בעלי מרכבות.

נשר אוכר סרטי יד זאטו ורשה, פולין.

חלק א גזרת עבודות הכפייה

מיד עם כיבוש פולין על ידי הגרמנים נחטפו יהודים לעבודות כפייה, ולא ניתן היה לדעת מתי, אם בכלל, ישובו לבתיהם. עבודות הכפייה היו כרוכות במאמץ פיזי קשה - פינוי ההריסות הרבות או בניית ביצורים לצבא הגרמני, והן לוו בהשפלה ובמכות. כחצי שנה לאחר תחילת הכיבוש, בד' בשבט ת"ש, יצא צו רשמי שחייב כל יהודי מגיל שתים עשרה עד שישים להתגייס לעבודות כפייה.

כיצד הגיבו היהודים להיסלמות הפלאומים
של ארצותיהם מחייהם?

יהודים מצבוצ'א כפייה, קרקוב, פולין

אביו של דוד רובינוביץ שהיה נער בן שלוש עשרה בפרוץ המלחמה, היה מכפר קטן בשם קראינו סמוך לקילצה שבפולין. האב נחטף לעבודת כפייה כבר בחודשי הכיבוש הראשונים. ביומנו מאותם ימים מתאר דוד את תחושותיו בשבת הראשונה ללא אבא:

אז י' מצ' כבר החוצה כל היום. בערב הלכתי להתפלל, הרי יום שישי הוא. תמיד הייתי הולך עם אבא, וכשהיה שם עצוב או שמח הלא היינו עם אבא. ועכשיו [...] כאשר חזרנו מהתפילה הייתי עצוב נורא, איך לא להיות עצוב, ארוחת הערב הוכנה איך שהוא, השולחן ערוך, חג היום, אבל כשאני מביט על מקומו של אבא והוא לא יושב שם, אז הצער והעצב קורעים את לבי [...]

"ד אייר ת"ש: בשעת התפילה תקפו עלי הגעגועים לאבא. ראיתי ילדים עומדים ליד אביהם, ומה שאינם יודעים בתפילה אז אבא מראה להם, ואני מי יראה לי [...] יתן לי אלוקים מחשבות טובות שאלך בדרך הישר [...] מעולם לא היה לי עצוב כל כך כמו היום בשעת התפילה. מתי יכול היה להיות לי עצוב כל כך? יתן אלוקים שאבא יחזור במהרה ובשלום.

דוד רובינוביץ, יומנו של הנער דוד רובינוביץ, תל אביב 1970, עמ' 58, 66

עבודת כפייה ז'טו, קרקוב, פולין

גם אביו של דב פרייברג, ילד בן שנים עשרה בפרוץ המלחמה מהעיר לודז', נחטף לעבודה:

אחרי התפילה חשנו מבוכה. השולחן ערוך כהלכה, ואנו נערוך קבלת שבת בלי אבא? איך? אך גם לשבת ולאכול כך סתם לא היה אפשר. לבסוף החליטה אמי מה שהחליטה והורתה לנו לשבת אל השולחן. כל אחד מאתנו ישב במקומו הקבוע. הכיסא שבראש השולחן והכיסא שלשמאלו עמדו פנויים. ואז פנתה אלי אמי בקול מבקש: "ברל'ה תעשה קידוש [...] אתה עכשיו ראש המשפחה עד ששוב נהיה כולנו יחד [...]" נמלאתי גאווה ופחד כאחד. קמתי, לקחתי את בקבוק היין, מזגתי לכולם, הרמתי את הגביע ואמרתי "קידוש". קולי רעד, ואני הרמתיו כדי לכסות על הרעד, ואף על פי כן דימית כי שומעי הבחינו בריגושי, אף ראו היטב את ידי הרועדת. בירכתי על החלות, העברתי את הסכין מעל החלות, פרסתי פרוסות וחילקתי לכל אחד, טבלתי את הפרוסה במלח, דבר דבר כמו שלמדתי ממראה עיני משחר ילדותי. התייראתי לשאת עיני מעלה, שכן הרגשתי כי עיני אמי ואחותי נעוצות בי. לא הייתי רעב, אבל אכלתי כל מה שהגישה אמי ובלבד שלא אנהג עוד כילד מפונק. ידעתי שעלי לשיר זמירות, אך לא הייתי מסוגל לשיר וגם איש לא ביקש ממני לעשות זאת. הסתפקתי באמירת ברכת המזון בתום הסעודה. ואז ניגשה אלי אמי ונשקה לי, ואני הרגשתי שבבת אחת חדלתי מהיות ילד.

דב פרייברג, שריד מסוביבור, תל אביב 1988, עמ' 18

כיצד חשים הימים אנוכח הלילה,
ואהי אלוהים אצלם שנוצרי?

בשני המקרים האב נלקח ממשפחתו בחטף לעבודות כפייה, ולא היה אפשר לדעת מה עלה בגורלו. על האבדן והגעגועים נוספו אי-ודאות ופחד מהבאות. מסיפורו של דוד אנו למדים על מרכזיותו של האב בחייו ועל חסרונו הבולט; ומסיפורו של דב אנו למדים על ההתבגרות המהירה שלו וניסיונו למלא את תפקיד האב. התבגרות זו מלווה בחששות, בהתרגשות ובאחריות גדולה לשאר בני המשפחה.

חלק ב הרס והילול של בתי כנסת

פלישת הצבא הגרמני לפולין הייתה מלווה בהתנכלות מכוונת, בהרס וחילול בתי כנסת.

בן אברהם (שם עט של ניצול שואה) שהיה כבן שבע עשרה בפרוץ המלחמה וכתב כמה ספרי זיכרונות מתקופה זו, מתאר בזיכרונותיו את ילדותו בגטו לודז' ואת התחושות הקשות של היהודים לנוכח הרס בתי הכנסת:

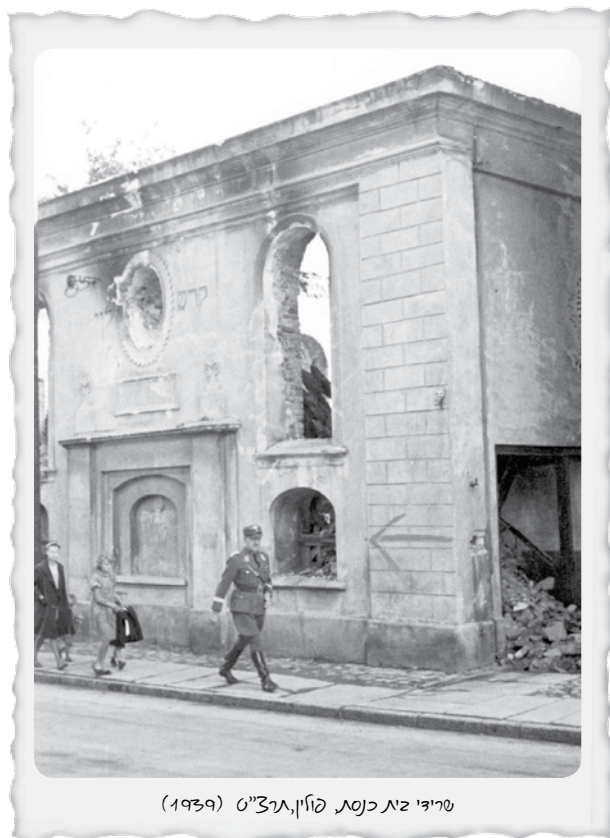
בראש השנה היהודי הייתה העיר מלאה כרוזים שאיימו במוות על יהודים שיתכנסו להתפלל. כל חנויות היהודים חויבו להיפתח. אותו צו חל גם על יום כיפור. המצב החמיר מיום ליום. בני משפחתי נשארו בבית, התפללו ובכו. סבי אמר שהגיע זמן שיבוא המשיח. בתי הכנסת בעיר הועלו באש והגרמנים והפולנים ראו בזה שעשוע. הכבאים הביאו איתם פחי נפט, כדי להגדיל את השרפה. כל בתי הכנסת בעיר נשרפו, והזעם וההרס הגרמניים החריבו הכול - ספרי תורה קדושים, כלי כסף עתיקים ובעלי ערך היסטורי רב, שטיחים יקרים. עמנו נשאר חסר מגן.

בן אברהם, להיות חופשי: נער בגטו לודז' ובמחנות, ירושלים תשס"ד, עמ' 24

מדוע מרגיש בן אברהם
כי "עמנו נשאר חסר מגן"?

בית כנסת סוזה זאהוב, שיז'ובה, פולין, א"ש (1939)

שרידי בית הכנסת, טאזין, ארצ"ט (1939)

הרב שמעון הוברבנד מתאר את תגובת היהודים בעיירה סוסנוביץ שבפולין לאחר שבית הכנסת שם נחרס וחולל בכ"ה באלול תרצ"ט:

יפה מאד היה בית הכנסת של סוסנוביץ שהוקם לפני ארבעים וחמש שנה לערך. גדול היה ורם וספרי תורה רבים היו בו. מקומו ברובע יהודי צפוף. עליו התרפקו, וכאילו דבקו בו, מאות בתים גדולים וקטנים. רק בית אחד השייך ללא יהודי היה מפסיק בין בית הכנסת לבין בתי היהודים.

[...]

בשבת [...] לעת ערב, הדהד קול נפץ בכל העיר. מיד הסתבר, שפיצצו את בית הכנסת בדינאמיט. השמיים האדימו מאש שריפת בית הכנסת וספרי התורה. הפיצוץ היה כל כך חזק והרסני, שאף מדרגות השיש נתרסקו. רק חלק מן הקירות שרדו. לאחר הפיצוץ, קנה כל אחד מיהודי סוסנוביץ מאת ועד הקהילה לבנה אחת משרידי בית הכנסת ובבוא חג החנוכה הדליקו עליהן נרות של חנוכה. ואת הלבנים הניחו למשמרת, זכר לדורות.

שמעון הוברבנד, קידוש השם: כתבים מימי השואה, תל אביב 1962, עמ' 262

אזכור אצטריך זכרו יהודי סוסנוביץ
אנהאג באזני בית הכנסת כפי שנהאג?

למורה

עדות זו מאפשרת לערוך דיון חינוכי בצורך בהנצחה ובכוח להמשיך.

צבי ברלב (בלייכר) נולד בקרקוב שבפולין בשנת תרפ"ו.

חודשים ספורים לאחר שהגיע לגיל מצוות נכבשה קרקוב על ידי הגרמנים, וצבי נכלא בגטו קרקוב ובמספר מחנות במשך שנות השואה. הוא שוחרר בכ"ב באייר תש"ה על ידי האמריקנים, בהיותו בן תשע עשרה.

יוס א'חז אחר-הצהריים יצאתי עם נער מדיירי הבית לבית הכנסת שהיה פעם בית הכנסת של סבי, הרב משה שמואל בלייכר. הוצאנו מארון הקודש את ספר התורה הקטן ביותר - ושנינו רועדים [...] זו הפעם הראשונה נזדמן לנו, שני נערים בודדים, להימצא ליד ספרי התורה. ההתרגשות אחזה בנו לא מפחד שיהיה עלינו להעביר בסתר את ספר התורה, אלא מעצם המעמד שנמצאנו בו. הרי עד כה ניתן לנו אולי פעם או פעמיים לפתוח את ארון הקודש, ותמיד כשהיה בית הכנסת מלא מתפללים, והמבוגרים שומרים על כל תנועה שלנו לבל יעשה דבר שלא כהלכה ולא יישמט חלילה ספר התורה מידינו. שמנו את ספר התורה בעגלת ילדים וכסינו אותו בבגדים [...] את כתרי התורה לא נטלנו עמנו כדי לא לעורר רעש בפעמוניהם והשארנו אותם בארון. לפני צאתנו עוד נשקנו לספרי התורה הנותרים וכך חזרנו על פעולה זו פעמים אחדות עד שהעברנו את כולם לביתנו.

צבי ברלב, מי יתן לילה: דרכו של נער מקראקוב עד מאוטהאוזן וגוזן, תל אביב 1981, עמ' 14

ימים מעטים לאחר פעולת הצלת ספרי התורה נהרס בית הכנסת על ידי הנאצים.

הריסות בית הכנסת בזוורשה, פולין

מדוע אדעתכם הוטל על היזים אהצ'י אמ סכרי הערה?
מהן המחשבות המתוארות על ידי היזים? מדוע אלו זהם דווקא מחשבות אלו?
מדוע אדעתכם מסרו אמ נפשם אומם נסרים למסן הצלל סכרי הערה,
קסולה שסאלה הייתה אסכן אומם אמ הקהילה כולה?

ארון קודש מחוזל, וילנה, פולין

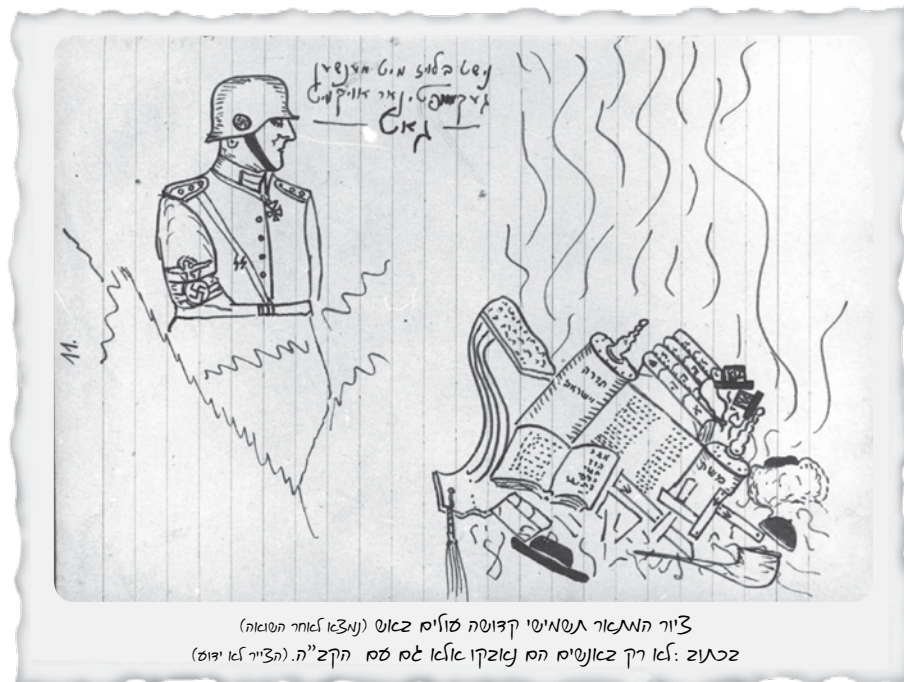
למורה

עדותו של צבי ברלב מאפשרת לקיים בכיתה דיון על מקומם וכוחם של הנערים בתקופת השואה. התרגשותם של הנערים מדגישה את המציאות השונה והלא שגרתית שנכפתה עליהם ועל דרכי ההתמודדות עמה: הכיבוש הנאצי אילץ את הנערים לקבל על עצמם תפקידים שלא היו מיועדים להם קודם לכן. האופן שבו נוהגים הנערים בספרי התורה מדגיש את גישתם הבורגרת ביחס לעולם המשתנה סביבם.

סיכום השיעור

בחרו ציטוט אחד המסמל בעיניכם את השינוי הגדול ביותר בחיי הילדים, ונמקו את בחירתכם.

- "הרמתי את הגביע ואמרתי 'קידוש'. קולי רעד, ואני הרמתיו כדי לכסות על הרעד" (דב).
- "טבלתי את הפרוסה במלח, דבר דבר כמו שלמדתי ממראה עיני משחר ילדותי" (דב).
- "לא הייתי רעב, אבל אכלתי כל מה שהגישה אמי ובלבד שלא אנהג עוד כילד מפונק" (דב).
- "לא הייתי מסוגל לשיר וגם איש לא ביקש ממני לעשות זאת" (דב).
- "ואני הרגשתי שבבת אחת חדלתי להיות ילד" (דב).
- "זו הפעם הראשונה נזדמן לנו, שני נערים בודדים, להימצא ליד ספרי התורה" (צבי).
- "שמנו את ספר התורה בעגלת ילדים וכיסינו אותו בבגדים" (צבי).
- "השמיים האדימו מאש שריפת בית הכנסת וספרי התורה" (הרב שמעון הוברבנד).
- "ובבוא חג החנוכה הדליקו עליהן נרות של חנוכה. ואת הלבנים הניחו למשמרת, זכר לדורות" (הרב שמעון הוברבנד).

שיעור שני

"למה מסמנים אותנו? למה כל כך משפילים אותנו?"

גזרת אות הקלון

בשיעור הקודם עסקנו בצעדים נגד היהודים בראשית המלחמה. שיעור זה יתמקד בגזרה אחת שהפכה לאחד הסמלים הבולטים ביותר להשפלה בימי השואה: חובת ענידת אות הקלון. כיוון שחובה זו הוטלה בכל המקומות אליהם הגיע הכיבוש הגרמני, בחרנו לבחון את תחושותיהם של ילדים יהודים ברחבי אירופה ולהתמקד בשאלה כיצד חשו הילדים שחויבו לסמן עצמם באות הקלון וכיצד הגיבו על כך.

בי"ח בתשרי הת"ש פורסם בוורשה הצו הבא:

**כל יהודי מגיל שתיים עשרה חייב לענווד סרט בד לבן
ועליו מגן דוד בצבע כחול**

בכל מקום התפרסם הצו המחייב את נשיאת אות הקלון בזמן אחר, וגם צורת אות הקלון הייתה שונה ממקום למקום. לעתים היה זה מגן דוד צהוב ("הטלאי הצהוב"), ולעתים סרט לבן עם מגן דוד כחול. כמו כן גיל חובת סימון אות הקלון היה שונה ממקום למקום, והיו מקומות שבהם אף ילדים צעירים ביותר היו מחויבים בענידתו.

זנים נוספים ידיום זמנאג הלנה, לאחד מהם סרט לרוס, ורשה, פולין.

מדוע אדעתכם בחרו הנאצים להשמט
 צווקא זמלא האלן צוז כאוה הקלון?

קראו אט עצויות היזים.
 מה הייתה זסיניהס משמעותה של ענדא אוה הקלון?

כיצד הליזו אלטרה זו?

דב פרייברג

אלי גלרה על כל מעילינו טלאי צהוב והשתדלה לדייק במלאכתה - למען האסטטיקה - ואנחנו ישבנו סביבה ועקבנו בדומיה אחר מעשה ידה. אחותי בכתה ואמרה שלא תצא את הבית - היא לא תשמש מוצג ראוה לגויים.
 בצאתי פעם ראשונה אל הרחוב, טלאי צהוב תפור על מעילי מפנים ומאחור, עצרתי בשער הבית והסתכלתי סביבי. בקהל העוברים והשבים בלטו המעילים המוטלאים בסמל המגן דוד, אך לא היה זה המגן דוד שקישט את היקר לנו: היה זה טלאי מכוער ובולט. הגרמנים והפולנים התבוננו בנושאי הטלאי כמו היו יצורים מוזרים, התחייכו ולא אחת אף פרצו בצחוק והשמיעו גידופים. המסומנים, פניהם רציניות וחיוורות, צעדו בחיפזון, הילכו בקרבת קירות הבתים שלא להתבלט.

דב פרייברג, שריד מסוביבור, תל אביב 1988, עמ' 39-40

נשרים מישיבת "גלגארט צחוריס" שונזיס טלאי צהוב, קוזנה, איטליה.

הנשרה דיטה קראוס סונצט טלאי, טירקל, פולין.

שרה פלגר זיסקינד מלודז', פולין, בת שתים עשרה בפרוץ המלחמה

טלאי

יִצְאָה סוֹצ לִיְרֵה. כל יהודי חייב לענווד סרט צהוב על השרוול, למען יבחינו שיהודי הוא.עד עתה חרות בזיכרוני היום בו הלכתי לבית הספר כשהסרט ענווד בפעם הראשונה לשרוולי. [...] בעברי באותו בוקר בכיכר החרות, הייתי היחידה עם סרט צהוב זה, הרגשתי איומה הייתה. אותם אנשים שראוני כל יום מבלי משים לב אלי הסתכלו בי עתה, הצביעו עלי. מעולם לא התבישתי במוצאי, אך עתה הרגשתי כי שונה אני, עד כדי כך שיש צורך לסמן אותי והצביע עלי: הנה יהודיה הולכת!

שרה פלגר זיסקינד, העטרה שאבדה, תל אביב תשל"ח, עמ' 23

בלהה שפר מהולנד, בת אחת עשרה בפרוץ המלחמה

מי'ס שנווארטי הייתה תלויה על צווארי שרשרת זהב עם מגן דוד בתוך עיגול. אבא שם לי אותה על הצוואר כשראה אותי לראשונה. בלעדיה לא הלכתי לשום מקום. [...] אני זוכרת שהיינו שתי חברות, ביום הראשון יצאנו עם הטלאי הזה, הוצאנו גם את השרשרת שלנו (גם לה הייתה שרשרת עם מגן דוד), והלכנו ככה גאות שאנחנו יהודיות. מתוך עדותה בארכיון יד ושם

חנה אגרטל סונדבט טאבי וג'יין זצורט מלן 1941.

שלום אילתי מקובנה שבליטא, בן שמונה בפרוץ המלחמה

מי'ס הראשונים עם מגני דוד על הבגדים עברו באי נוחות רבה, כאילו אות קין הוצמד אליך. אבל כעבור זמן התרגלנו אליהם כל-כך עד שבהיטי מבעד לגדר על עוברים ושבים בעבר השני חש הייתי, כי בהעדר טלאי צהוב על מלבושיהם, דבר מה פגום מצוי בהם, כמו מאכל תפל ללא מלח.

שלום אילתי, לחצות את הנהר, ירושלים תש"ס, עמ' 38

ליזויה ביטון מהונגריה, בת שתיים עשרה בפרוץ המלחמה

ס'רצא! לצאת מהבית. אני לא מוכנה לענוד טלאי צהוב! אני לא אופיע בפומבי עם אות קלון יהודי! [...] חשתי פגועה וכועסת על ששמו אותי למשל ולשנינה, כדי להבליט ולהשפיל אותי.

Livia Jackson-Biton, *Elli: Coming of Age in the Holocaust*, New York 1983, pp. 20-21

יצחק רודשבסקי

יש אן סכש'ו כל כך הרבה תודעה, שנוכל להגיד כי איננו מתביישים בטלאים. יתביישו בהם אלה שהדביקו אותם עלינו.

יצחק רודשבסקי, *יומנו של נער מוויילנה*, תל אביב תשכ"ט, עמ' 16-17

נשרה יהוש'יה ממסכתת פאצ'ר, טטי'זין, פאזין

אות הקלון נתפס בעיקרו כאמצעי להשפלה וביזוי, כאות קין המסמן את היהודי ומנדה אותו מהחברה. ואכן הייתה לו השפעה הן על החברה הסובבת שקיבלה בכך אישור לשונותם של היהודים ועודדה את ההשפלה והזלזול בהם והן על היהודים עצמם שדימויים העצמי נפגע והם חשו שונים ובולטים. עם זאת היו גם תגובות של ילדים שראו בסמל המגן דוד דבר המחזק את זהותם היהודית וחשו זקיפות קומה.

פעילות סיכום

ילדים זרחוב זגטו קוזנא, איטלי

פעילות זו יכולה להוות סיכום לשיעור זה, או לכל שלושת מערכי השיעור.

התבוננו בתמונות הילדים להלן,

בחרו תמונה אחת או ציטוט אחד מדברי הילדים שהכרנו במהלך הלימוד, וכתבו לו משפט קצר.

למורה: פעילות זו נועדה לאפשר לתלמידים להביע את תחושותיהם כלפי הילדים שהכירו מקרוב במהלך הלימוד. הפעילות מחייבת קודם כול בחירה, המאפשרת בדיקה וברור של התחומים הקרובים יותר ללב התלמיד. נוסף על כך, משימת הכתיבה של התלמיד היום אל הילד של אז מאפשרת ליצור בהם תחושת קרבה ואינטימיות עם הדמויות. עם זאת, חשוב להבהיר בפני התלמידים את השוני בין מצבם ועולמם שלהם ובין מציאות חייהם של הילדים המתוארים, כדי למנוע מהם תחושת מתח ולהעניק להם ביטחון.

* התמונות מתוך ארכיון התצלומים של יד ושם.

תודות

אנו מודים להוצאות הספרים הבאות על שהתירו לנו לצטט מסיפריהם:

בית לוחמי הגטאות הקיבוץ המאוחד

ידיעות אחרונות ספרי חמד

פלדהיים

עתיד

אחיטל

הקיבוץ המאוחד

מורשת

זכור

University Of Calgary Press

Times Book

התצלומים בכרזות הם באדיבות :

International Center of Photography

New York U.S.A